

bilmesi ve O'na şükretmesidir (a.g.e., s. 338-371).

Ucb konusunu genişçe ele alan âlimlerden biri de İbn Hazm'dır. Ucbün ilim, amel, fikrî derinlik, soyluluk, makam gibi gerçek bir üstünlüğe işaret edebileceği gibi temelsiz ve anlamsız bir duygudan da kaynaklanabileceğini belirten İbn Hazm insanın, kişiliğini zedeleyecek basit davranışlardan uzak durmasını sağlayacak düzeyde onurlu duruşunu fazilet sayar; bazılarında bu tutumun başkalarına karşı güç kullanmaya, zorbalığa, zulüm ve saldırganlığa kadar varabileceğini belirtir. Bu kişiler güçleri oranında kötülük işlemekten çekinmezler; yeterince güçleri yoksa kendilerini över, başkalarını yerip alaya alırlar. Böbürlenelerin ruh hallerini de tahlil eden İbn Hazm bu duygunun akıl ve zekâ kıtlığından doğduğu sonucuna varır. İnsan bu yeteneklerden yoksun olduğu ölçüde kendini akıllı ve zeki sanır. Nitekim mecnun ve sarhoş aklı başında olanları, cahil filozofları ve âlimleri, küçük çocuk tecrübeli yaşlıları alaya alır; ayak takımı akıllı şahsiyetleri küçümser. İbn Hazm ayrıca akıl, zekâ, bilgi, mevki, cesaret, servet, şöhret, güzellik, asalet gibi böbürlenmeye yol açan şeyleri sıralayıp her birinden kurtulma çarelerini anlatır. Hiçbir kusuru bulunmadığını sanan kişi çaresiz bir belâya düşmüş demektir. Gerçekte peygamberler dışında kusursuz insan yoktur. Kendini kusursuz görmek en büyük kusurdu ve tam bir akıl yoksunluğudur (el-Ahlâk ve's-siyer, s. 65-76).

Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in ucbe ayırdığı bölümünde (III, 369-378) bu huyun kötülüğünü ve zararlarını ifade eden âyet ve hadislerle İslâm büyüklerinin sözlerini aktarıdıktan sonra mahiyetini inceledi. Buna göre ucbe, insanın kendinde dinî veya dünyevî bir üstünlük bulunduğunu zannetmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir kimsenin üstünlüğünü kaybetmekten korkması ve onu Allah'ın bir nimeti bilerek mutlu olması ucbe değildir. Ucb sahip bulunduğu üstünlüğü Allah'tan değil kendinden bilmektir. Kişinin, birine iyilik yaparak bunu büyütmesi ve iyilik ettiği kimseyi minnet altında bırakması da ucbedür. Gazzâlî, diğer kötü huylar gibi bir ahlâk hastalığı kabul ettiği ucbe tedavi etmenin yollarını da ayrıntılı biçimde anlatır. Sonuçta ucbe cahilliğin doğduğu bir hastalıktır ve tedavisi bilgiyle mümkündür. Kendinde bir üstünlük gören kişi bunu verenin Allah olduğunu bilmeli, nefesine değil Allah'ın lutfuna hayranlık duymalı, O'na minnet-

tar kalmalıdır; ancak bu sayede ucbeden kurtulabilir. Gazzâlî, ucbeün sebeplerini incelediği bölümde geniş ölçüde Muhâsibî'nin *er-Ri'âye li-huqukkullâh*'ından yararlanmakla birlikte konuyu daha sistemli ve bilimsel şekilde ele almıştır.

Ahlâk kitaplarında ucbe, ahlâkla ilgili yanını modern psikolojideki narsizme yakın bir anlamda psikolojik ve pedagojik boyutuyla da incelenmiştir. Meselâ Ebû Bekir er-Râzî ucbeün kendini sevmekten kaynaklandığını söyler ve insanın iyi özelliklerini abartırken kötü özelliklerini önemsiz gördüğünü, bu eğilimin güçlenmesinin ucbe dönüştüğünü belirtir. Râzî'ye göre ucbeün en tehlikeli yanı onu besleyen sebeplerin önemsiz sayılmasıdır. Bu durumdaki insanın ucbeden kurtulması mümkün değildir (et-Tıbbü'r-rûhânî, s. 46-47). Râzî'den yararlandığı bilinen Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de aynı görüşleri tekrarlar (et-Tıbbü'r-rûhânî, s. 25-26). Ucbün aslının ben sevgisi olduğunu söyleyen Râgib el-İsfahânî, "Bir şeye karşı hissettiğin ölçüsüz sevgi gözünü kör, kulağın sağır eder" meâlindeki hadiste (Ebû Dâvûd, "Edeb", 116) buna işaret edildiğini, bu anlamda gözü kör, kulağı sağır olanların artık kendi kusurlarını göremeyeceklerini kaydeder (ayrıca bk. KİBİR; TEVAZU).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 399; II, 390; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-huqukkullâh* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 335-371, 377, 383, 391, 395, 411; İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr* (Tavil), s. 381-388; Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tıbbü'r-rûhânî* (nşr. P. Kraus, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Kahire 1939, s. 46-47; Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. M. Ebû'l-Hayr es-Seyyid - Muhammed eş-Şerkâvî), Beyrut 1425/2004, s. 228-234; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 65-76; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, I, 437-442; Râgib el-İsfahânî, *eğ-Zer'â ilâ mekârimi's-şerî'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 306-307; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 343-344, 369-378; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbü'r-rûhânî*, Dimaşk 1348/1929, s. 25-26; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, III, 370-375; T. İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 187-192; a.mlf., *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 193, 195.

MUSTAFA ÇAĞRICI

UCEYLİYYE

(العجلیة)

Kâdiriyye tarikatının
Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mûsâ
b. Uceyl el-Yemenî'ye
(ö. 690/1291)
nisbet edilen bir kolu
(bk. KÂDİRİYYE).

UCEYMÎ

(العجمي)

Ebû'l-Bekâ (Ebû Ali) Hasen
b. Ali b. Yahyâ el-Uceymî
el-Hanefî el-Mekkî
(ö. 1113/1702)

Hadis, fıkıh ve tasavvuf âlimi,
tarihçi.

10 Rebülevvel 1049 (11 Temmuz 1639) tarihinde âlim yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak Mekke'de doğdu. Ataları aslen Yemenli'dir, bir süre Mısır'da yaşamış, ardından Mekke'ye yerleşmişlerdi. Babası Mescid-i Harâm'da Hanefî makamının müezzini idi. Uceymî nisbesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Atalarının muhtemelen bir süre Necid'e yerleşmiş olup bölgenin âdetlerine göre yabancılarla verilen Uceymî nisbesiyle anıldıkları, ailesinin Benî Rebîa'dan Bağdat'a yerleşen Uceymîler'e mensup bulunduğu, dedelerinden birinin dilinin peltekliği dolayısıyla Arapça harfleri doğru telaffuz edememesi yüzünden bu lakabın verildiği kaydedilir. Uceymî henüz bir yaşında iken babasının ölümü üzerine annesi tarafından yetiştirildi. Dokuz yaşında hıfzını tamamladı. Annesi vefat edince eğitimini ağabeyi üstlendi. Muhammed b. Ali el-Buhârî el-Mekkî'den kıraat, Hanefî fakihi ve Mekke müftüsü Pirîzâde İbrâhim'den (İbn Bîrî) fıkıh, on beş yıla yakın talebelik yaptığı Mâlikî fakihi İsâ b. Muhammed b. Muhammed es-Seâlibî el-Mağribî el-Mekkî'den hadis, tefsir, usûl-i fıkıh, tasavvuf, akaid, siyer, Arap dili ve edebiyatı gibi dersler aldı. Şâfiî fakihlerinden Mühennâ b. İvâz Bâmezrû' el-Hadramî, Şebrâmellisî ve Berzencî, mutasavvıf Kuşâşî, hadis ve astronomi âlimi Rûdânî, Şâfiî fakihi, muhaddis ve mutasavvıf Kûrânî, Yemenî âlim ve tarihçi Şillî, hadis ve tefsir âlimi, tarihçi İbn Allân ve Şâfiî fakihi Zeynelâbidîn b. Abdülkâdir et-Taberî de onun hocaları arasındadır.

İlim tahsil ederken ders vermeye başladı ve bir süre evinde talebe okuttu. Hocası İsâ b. Muhammed es-Seâlibî'nin ölümünden sonra Mescid-i Harâm'da hocalık yapmaya devam etti. Zühd ve takvâ sahibi olan Uceymî "Müsnidü'l-Hicâz" lakabıyla ve yetiştirdiği talebelerle tanındı. Özellikle dönemin Hicaz, Yemen, Mısır ve Suriye bölgelerinde kendilerinden hadis rivayet edilen üç meşhur âlimden biridir (diğerleri Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nahlî el-Mekkî [ö. 1130/1717] ve Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Bas-

UCEYMÎ

rî el-Mekkî'dir [ö. 1134/1722]). Uceymî'nin talebeleri arasında İbn Akile, Mekke müftüsü Abdülkâdir b. Ebû Bekir es-Siddîkî, Tâceddin b. Ahmed ed-Dehhân, Mekke müftüsü, kadısı ve Mescid-i Harâm imamlarından Tâceddin Ebû'l-Fazl b. Abdülmuhsin el-Kalaî, Bedreddin b. Ömer Hûc el-Mekkî, Muhammed b. Sultân el-Velîdî, Abdülhâlik el-Mezcâcî el-Hanefî, Ziyâuddin Mustafa b. Fethullah el-Hamevî el-Mekkî, Muhammed Emîn el-Muhîbbî, muhaddis İbn Hamza, Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, oğlu Muhammed ve torunu Abdülkâdir b. Yahyâ zikredilebilir. Medine'de Mescid-i Nebevî'de ve Tâif'te İbn Abbas Camii'nde de ders veren Uceymî 3 Şevval 1113'te (3 Mart 1702) Tâif'te vefat etti. Faslı mutasavvıf, muhaddis ve fakih Ay-yâşî *er-Rihletü'l-ʿAyyâşîyye* adlı eserinde Uceymî'ye geniş yer ayırmış ve onunla tanışmış olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (II, 212 vd).

Eserleri. 1. *Târîhu Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis*. Bu yerlerin tarihiyle birlikte faziletleri, camileri, mezarlıkları, su kaynakları, önemli mevkileri ve ziyaret yerleri hakkındaki eserin bir nüshası Riyad Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 43/1; bk. Bender b. Muhammed el-Hemedânî, s. 101). 2. *el-Fethu'l-ğaybî fimâ yete'allaķu bi-man-şibi Âli Şeybî*. Kâbe örtüsüyle ilgili hizmetlerle görevli Benî Şeybe ailesine dair küçük bir risâle olup bir nüshası Riyad Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (nr. 559/8; bk. a.g.e., s. 111). 3. *Ĥabâya'z-zevâyâ*. Müellifin Mekke'deki çeşitli tekke ve zâviyelerde faydalandığı tasavvuf âlimleri başta olmak üzere kendilerinden ders aldığı hocalarının biyografisini ihtiva eden eser özellikle XI. (XVII.) yüzyılda Mekke'nin dinî ve sosyokültürel tarihi bakımından önemlidir (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Tarih, nr. 2410; Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî, nr. 7; bk. a.g.e., s. 417). 4. *İsbâlû's-setri'l-cemîl ʿalâ tercemeti'l-ʿabdi'z-zelîl*. Uceymî'nin kendi hayatına dair küçük bir risâledir (Mektebetü Mekketel-Mükerre-me, nr. 6/16; bk. a.g.e., s. 426). 5. *İhdâ'ü'l-leṭâ'if min aĥbârî't-Ṭâ'if*. Tâif şehrinin coğrafyası, dinî ve kültürel tarihi hakkındadır (nşr. Yahyâ Mahmûd es-Sââtî, Riyad 1393/1973; Tâif 1400/1980; nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1417/1996). 6. *Kur-retü ʿuyûni zevi'r-rütbe bi-tedķiki mesâʿili's-salâti fi'l-Ka'be*. Kâbe içinden Kâbe'nin dışındaki imama uymaya dair bir risâle olup Riyad Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1054; bk. M. Habîb el-Hîle, s. 376). Uceymî'nin çoğu risâle ma-

hiyetindeki diğer bazı eserleri de şunlardır: *en-Neiḥu'l-miski fi ʿumreti'l-Mekkî, es-Seytû'l-meslûl fi cihâdi a'dâ'ir-Resûl, Ma'rifetü ṭurukı's-şüfiyye, Bulûġu'l-me'mûl min ma'rifeti'l-mükellefi ve ṭarîķi'l-vuşûl, Buġyetü'l-müsterfid fi'l-kavli bi-şihḥati imâni'l-muķalid, Taĥķiķu'n-nuşra li'l-kavli bi-imâni ehli'l-fetre, Mażharu'r-rûĥ bi-sırrı'r-rûĥ, Taĥşilü'l-ķaşdi ve'l-murâd min eĥâdişit-terġibi fi eyseri'l-a'mâli ve'l-evrâd, el-Ecvibetü'l-mardıyye ʿale'l-es'ileti'l-Yemâniyye* (Abdullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, s. 172-173).

BİBLİYOGRAFYA :

Ayyâşî, *er-Rihletü'l-ʿAyyâşîyye*, Rabat 1397/1977, I, 319; II, 212-225; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, III, 136-142; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), III, 167-168; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 536-537; *He-diyyetü'l-ʿarîfin*, I, 294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, III, 264; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 810-813; Zirîkî, *el-ʿAlâm* (Fethullah), II, 205; Abdullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, *el-Muḥtaşar min Kitâbi Neşri'n-nevr* (nşr. M. Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali), Cidde 1406/1986, s. 167-173; M. Habîb el-Hîle, *et-Târîḥ ve'l-mü'erriḥün bi-Mekke*, Mekke 1994, s. 370-377; Bender b. Muhammed b. Reşîd el-Hemedânî, *el-Menhecü't-târîḥi li-mü'erriḥi Mekketel-Mükerre-me*, Riyad 1418/1997, s. 91-101, 417, 426.

CASİM AVCI

UÇ BEYİ

Türk devletlerinde sınır boylarındaki askerî grupların kumandanı, sancak beyi.

Türk devletlerinde sınır kesiminde teşkilâtlanan savaşı bölüklerin başındaki askerî lideri veya idareciyi tanımlamak üzere kullanılan bu tabir, Osmanlılar'da sınırlarda sürekli akın faaliyetleri yapan ve buldukları bölgenin yönetimini üstlenen beyleri ifade eder. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla birlikte Bizans sınır hattında ortaya çıkan Türkmen beylerine tarihî terminolojide uç beyi denmiş, kurulan beyliklere de uç beyliği adı verilmiştir. Uç kelimesi "sınır" anlamına gelmekte olup umumiyetle gayri müslim devletlerle olan sınır kesimini belirtmek için kullanılmış ve kendine has bir siyasî ve kültürel oluşumu içine alarak farklı bir anlam kazanmıştır. Bu şekilde, daha ziyade Anadolu'nun güneyinde Arap ve Bizans sınırı bölgesini, Endülü's'te İslâm devletiyle kuzeydeki hıristiyan krallıkları arasında kalan ara alanı ifade eden "sugür" ile yine sınır hattında müstakil hale gelen askerî bölgeleri belirtmek için kullanılan "avâsım"

geleneğinin bir uzantısı olmuştur (bk. AVÂSİM; SUGÜR). Benzeri bir teşkilâtın aynı unsurlar ve gayelerle Bizans tarafında da yer aldığı bilinmektedir. Sınır bölgesindeki hıristiyan serhat teşkilâtı "akritai" adıyla anılmakta ve bu miras Roma İmparatorluğu'nun sınır muhafaza ve ileri karakollarına dayanmaktaydı.

XII ve XIII. yüzyıllardan itibaren Anadolu'da özellikle Bizans'a karşı savaşmak üzere sevk edilen savaşı birliklerin konuşlandığı sınır bölgelerine dönemin Selçuklu kaynaklarında uç adının verilmiş olması, muhtemelen bu kesimde yoğun bir şekilde teşkilâtlanan Türkmen boylarının adlandırmasından kaynaklanmaktadır. 1204'te tahtı yeniden ele geçiren I. Gıyâseddin Keyhusrev yardım ve destek gördüğü uç Türkmenleri sayesinde başarıya ulaşmış, Denizli, Uluborlu ve Honas dahil uç bölgesine Mavrazemos'u uç emiri olarak tayin etmiş, Mavrazemos, Alâeddin Keykubad zamanında da uç emirliğini sürdürmüştür. Daha sonra Denizli yöresinde Türkmenler'in yoğun bulunduğu uç kesimine İnançoğulları adıyla anılacak beyliğin temellerini atan Mehmed Bey (ö. 660/1262) tayin edilmiştir. Kaynaklarda adının "Mehmed Bey-i Uç" şeklinde geçmesi dikkat çekicidir. Hatta uç kelimesi XIV. yüzyıl ortalarına ait İlhanlı malî kayıtlarında çoğul yapılarak "ucât" şeklini almıştır. Memlûk kaynaklarında da "sâhibü'l-ucât" tabirine rastlanır.

Uç kavramı, özellikle İlhanlı baskısı karşısında Anadolu'ya göçmek zorunda kalan kalabalık Türkmen topluluklarının Selçuklular tarafından Batı Anadolu sınır hattına yerleştirilmesiyle zaman içerisinde müstakil beyliklerin ortaya çıkışına zemin hazırlayacak derecelerde farklı bir siyasal ve kültürel nitelik kazanmıştır. Uçlarda yerleşen Türkmen boyları daha çok bir boy beyinin liderliği altında savaşı birlikler olarak teşkilâtlanmış, başlangıçta merkeze bağlı şekilde faaliyet gösterirken zamanla Anadolu Selçuklu idaresinin zayıflaması ve İlhanlı vesâyetine girmesi sonucu daha bağımsız biçimde hareket etmeye başlamıştır. Serhat boylarındaki uç beyleri, bir taraftan Bizans'a karşı akınlarda bulunurken diğer taraftan merkezi idareye vergi verip konumlarını veya aşiretleri içindeki muhtelif bölükler bünyesinde üstünlüklerini korumaya çalışmışlardır. Uç beyleri, genellikle ya sınır hattındaki boyun beyi ya da sınır hattına sevk edilmiş Selçuklu emirleriydi. Bunlardan özellikle ikincileri bölük denilen savaşı topluluğun başında yer almakta ve sınır boyunda çeşitli ad-